

نقش مادر در تربیت دینی فرزندان

کلثوم اشکبوسی^۱

چکیده

یکی از مهم ترین مسائلی که در دین مبین اسلام مطرح است و اساس شکل گیری هویت دینی خانواده را تشکیل می دهد، نقش زن در خانواده است؛ زیرا رابطه تنگاتنگ با سعادت و شقاوت خانواده دارد و شخصیت فرزندان تحت تاثیر از فاعلیت او است. بنابراین ضروری است که زن به نقش هایی که در خانواده ایفا می کند، آگاهی داشته باشد تا بتواند روابط خانوادگی را سامان دهد و تاثیرگذار و سازنده باشد. هدف پژوهش حاضر، بررسی نقش مادر در تربیت دینی فرزندان است. یکی از ساحت های تربیت، تربیت دینی است که دارای زمینه ها و عوامل متعددی است و در این میان مادر نقش والایی دارد. نقش مادری، مهارتی است که همراه با مبانی دقیق که در وجود زن نهاده شده است که غفلت و اشتباه در آن موجب فساد و تباهی جامعه و مراقبت از آن، جامعه ای خیرخواه و متکامل پدید می آورد که نقش تربیتی مادر می تواند در دوران قبل از بارداری، دوران بارداری، شیردهی و بعد از آن مورد بررسی قرار بگیرد. در بیشتر نظریه های رشد شخصیت، مادر به عنوان فرد تأثیرگذار بر تربیت و رشد شخصیت کودک معرفی شده است. در این پژوهش روش تحقیق، به صورت توصیفی، تحلیلی با تحلیل مراحل پیش از تولد و پس از تولد است.

کلیدواژه: تربیت، مادر، تربیت دینی، پیش از تولد، پس از تولد.

طلبه سطح دو مدرسه علمیه کوثر (س)^۱

وجود مفاسد اخلاقی، اجتماعی و فرهنگی از مشکلات مهم جوامع امروزی است که جامعه اسلامی نیز از این بلایا در امان نمانده‌اند و با تلاش روزافزون دشمنان، روزه‌روز این مفاسد گسترش می‌یابد. ولی در جوامع اسلامی که پیرو مکتب اهل بیت می‌باشند، اعتقاد بر این است که اگر افراد جامعه، به دین متدین باشند و به دستورهای آن عمل کنند، مفاسد از جمله دور می‌شود که این، همان نتیجه تربیت دینی فرزندان است. تربیت دینی نیز به دست مادران متدین محقق می‌شود. از این رو، آشنا کردن مادران با وظایف و مسئولیت‌هایی که بر عهده‌دارند از هر چیز ضروری‌تر است. نقش مادری با حفظ شرایطش والاتر از دیگر نقش‌ها است و مسئولیت زنان در پیشگاه خداوند، بزرگ‌تر از آن است که با الگوهای وارداتی زندگی کنند و وظایف طبیعی و مشروع خود را نادیده بگیرند. مقالات و پایان‌نامه در این زمینه و در ارتباط با موضوع پژوهش به صورت پراکنده نوشته شده است و هر کدام از این پژوهش‌ها به یک بحث در ارتباط با این موضوع پرداخته‌اند از جمله در مقاله: نقش مادر در تربیت دینی فرزندان با تأکید بر مراحل پیش از تولد و پس از آن، نگارنده: هادی مجیدی، 1400، که هدف از آن بررسی نقش مادر در تربیت دینی فرزندان است و در مقاله: نقش تربیتی مادر بر فرزندان با تأکید بر آیات و روایات، نگارنده: زهره منصوری، رقیه نصیری، 1400، در مطالعه از آن مهم‌ترین مسائلی که در دین مبین اسلام مطرح است و اساس شکل‌گیری هویت خانواده را تشکیل می‌دهد، جایگاه و نقش زن در خانواده است؛ زیرا رابطه تنگاتنگ باسعادت و شقاوت خانواده دارد و شخصیت فرزندان متأثر از فاعلیت او است و در پایان‌نامه: بررسی نقش مادر در تربیت دینی فرزندان از دیدگاه آیات و روایات، نگارنده: روحیه بهمنی، استاد راهنما: سعید بهشتی، 1388، در مطالعه از آن دیدگاه‌های قرآن و روایات در مورد نقش مادر در تربیت دینی فرزند قبل و بعد از تولد پرداخته شده است. در وجه تمایز و نوآوری مقاله حاضر نسبت به پژوهش‌های انجام شده این است نقش مادر به عنوان نقش بی دلیل زنان در جهان آفرینش است که امنیت و سلامت روانی فرزندان را در درون خانواده تضمین می‌کند و کسی جز مادر نمی‌تواند این رسالت را بر عهده بگیرد. در بیانات مکرر ائمه معصومین (ع) در نقش تربیتی زن در خانواده این است که چون جایگاه مادری در خانواده به عنوان محوری ترین عنصر در تربیت دینی فرزندان، در دوران قبل از بارداری و بعد از بارداری بر فرزند که در این مقاله پرداخته شده است. بنابراین مادر می‌تواند بهترین مربی برای تربیت دینی فرزندان خود باشد.

1- مفهوم شناسی

1-1- تربیت

تربیت از ریشه «ربو» به معنای زیادت و نمو^۱ و اصلاح^۲، پروردن و به کمال رساندن^۳ بوده و در زبان فارسی به مفهوم آموزش اصول ادب و اخلاق^۴ به کار می‌رود؛ این واژه همچنین در اصطلاح، به معنای پرورش آگاهانه و هدفمند ابعاد جسمی، غریزی، عقلانی، عاطفی و روحی انسان است و بر این اساس ابعاد گوناگون جسمی، روانی، اجتماعی، عاطفی، اخلاقی، جنسی و... را دربر می‌گیرد.^۵ راغب اصفهانی، تربیت را «تغییر تدریجی امری می‌داند، به گونه‌ای که آن چیز به حد تمام برسد»^۶ دانشمندان اسلامی با توجه به معنای لغوی تربیت، مفهوم پرورش دادن، شکوفا ساختن، رشد دادن و فراهم آوردن زمینه‌های به فعلیت رساندن استعدادهای درونی و بیرونی متری را از آن برداشت کرده‌اند. استاد مرتضی مطهری می‌نویسد: تربیت، به معنای پرورش دادن استعدادهای درونی‌ای است که بالقوه در یک شیء موجود می‌باشد؛ یعنی آن توانایی‌های بالقوه را به فعلیت برساند.^۷ برخی دیگر از صاحب‌نظران نیز تربیت را این‌گونه تعریف کرده‌اند: «تربیت، یعنی پرورش دادن استعدادهای مادی و معنوی و هدایت آن به سوی کمالاتی که خداوند در وجود آدمی قرار داده است»^۸.

1-2- تربیت دینی

تربیت به معنای پرورش دادن، پروراندن، ادب و اخلاق به کسی یاد دادن به کاررفته است.^۹ دین به معنای ملت، مذهب، کیش، آیین، ورع، طاعت، حساب، پاداش، جزا، مکافات بیان شده است.^{۱۰} مؤلف مقایس اللغه معتقد است که دین یک معنای اصلی دارد و بقیه معانی به آن برمی‌گردند. معنای اصلی دین، اطاعت که از جنس انقیاد و ذل^{۱۱} همچنین؛ در باب تربیت معتقد است. تربیت بر یک معنای اصلی دلالت دارد و آن زیادت و رشد و نمو است.

^۱ ابن فارس، مقایس اللغه، ج ۲، ص 483.

^۲ جوهری، الصحاح، ج ۱، ص 1.

^۳ مصطفوی، التحقیق، ج 4، ص 20.

^۴ دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج 2، ص 660.

^۵ فقیهی، تربیت جنسی مبانی و اصول و روشها از منظر قرآن و حدیث، ص ۹۹.

^۶ راغب اصفهانی، 1416 ق.

^۷ مطهری، مرتضی، ص 6، 1371.

^۸ صانعی، ص 11، 1378.

^۹ حسن عمید، فرهنگ عمید.

^{۱۰} همان.

^{۱۱} احمد بن فارس بن زکریا، تربیت مقایس اللغه.

ربیته و تربیته به معنای غذا دادن است و غذا دادن موجب رشد و نمو است و ممکن است تربیت از تربیت به معنای اصلاح حال باشد.¹

تربیت دینی، به منزله یک ترکیب می‌تواند بر دو معنا دلالت کند. 1- تربیتی که، منسوب به دین است. یعنی تربیتی که محتوای خود را از دین می‌گیرد؛ در مقابل تربیتی که محتوای خود را از غیر دین، مثلاً از تجربه و عقل و علم بشری دارد. 2- تربیتی که برای دین است؛ یعنی تربیتی که در خدمت اهداف دین است، خواه محتوای آن از دین گرفته‌شده باشد یا نباشد. البته تقریباً بیشتر همه‌کسانی که در این زمینه سخنی گفته یا مطلبی نوشته‌اند، اگر هم نگوییم همه تربیت دینی را به معنای دوم به کار برده‌اند.

3-1- مادر

مادر در لغت به معنای مام، والده و زن فرزند آور² آورده شده است که به‌عنوان الفاظ مادر، مار، ماما، هم اطلاق می‌شود. ولی در اصطلاح، مادر کسی است که پرورش فرزندان را در دوران بارداری و پس‌از آن بر عهده دارد و در انجام این وظیفه، بدون هیچ چشم‌داشت مادی یا معنوی کوشا است. مراقبت‌های دوران کودکی، شب‌زنده‌داری‌ها و بیداری‌های مادر برای فرزندان، به این دلیل نیست که این کودک روزی رشد کند و یاور او باشد، چه‌بسا مادر جان خود را برای طفلش به خطر می‌اندازد و جز خیر او را نمی‌طلبد.

حضرت علی (علیه‌السلام) در معنای رحمن می‌فرماید: از رحمت خداوند است که چون کودک قدرت برخاستن و غذا خوردن ندارد، ین نیرو را در بدن مادرش قرار داده و او را برای تربیت و نگهداریش، ملاطفت و مهربانی بخشیده و اگر قلب مادری سخت شود، تربیت و نگهداری از کودک بر سایر مؤمنان واجب می‌شود.³

وظیفه مادری، فضیلتی است ناشی از عالم قدس که در وجود انسان تجلی می‌کند و در آن صداقت، مهر و صفا به عالی‌ترین درجه خود می‌رسد. با صفاتی همچون عشق‌ورزی، خلوص، گذشت، دوری از شهرت و آسایش همراه است.

¹ احمد بن فارس بن زکریا، تربیت مقایس اللغة.

² عمید، حن، فرهنگ عمید، ص 914، 1353.

³ مجلسی، محمد باقر، بخار الانوار، ج 92، ص 248، 1403.

2- نقش مادر در تربیت دینی فرزندان با تأکید بر مراحل پیش از تولد و پس از آن

از دیرباز، تربیت یکی از موضوعات موردعلاقه بیشتر اندیشمندان و نظریه پردازان بوده است. که در اینجا پیش از پرداختن به نقش مادر در تربیت دینی فرزندان به اقسام تربیت اشاره می‌کنیم:

1- تربیت بدنی

پرورش دادن کودک، به گونه‌ای که بتواند با توانایی کامل، کارهای خود را انجام دهد و در برابر بیماری‌ها مقاوم باشد. به گفته روان‌شناسان «عقل سالم در بدن سالم است».¹

2- تربیت عقلی

عقل از ابعاد مهم وجود انسان است که در صورت شکوفایی متری را در مسیر خیر و نیکی قرار می‌دهد و می‌تواند صاحبش را به سعادت و خوشبختی برساند

3- تربیت عاطفی

احساس و عاطفه بر اساس تربیت، تقویت و یا تضعیف می‌شود. دوست داشتن و محبت سبب می‌شود انسان برای دستیابی به رضایت محبوب خود تلاش و کوشش نماید.

4- تربیت اخلاقی

اخلاق زیبا و رعایت آداب نیکو از تربیت اخلاقی درست سرچشمه می‌گیرد. مربی می‌تواند درس تقوا و خدا ترسی به کودک بیاموزد و از کودکی ضعیف و ناتوان، شخصیت بزرگ علمی و اخلاقی بسازد و تحویل جامعه دهد.²

5- تربیت اجتماعی

شخص به گونه‌ای تربیت شود که بتواند رابطه‌ای درست و صحیح با افراد اجتماع برقرار کند.

6- تربیت جنسی

به معنای فراهم آوردن زمینه رشد متناسب غریزه جنسی، همراه با رشد دیگر جنبه‌های جسمی و معنوی انسان و نیز پیشگیری از انحرافات و لغزش‌های مربوط به آن است.

¹ شعاری نژاد، روان‌شناسی رشد، ص 193، 1372.

² میر عظیمی، حقوق والدین، ص 16، 1396.

بایسته است مادران از صفت عفت بهره مند باشند و این امر، آثار مهمی در تربیت فرزندان دارد که باید هنگام انتخاب همسر بدان توجه کرد.

ه) نجابت و اصالت خانواده

افزون بر ویژگی های یاد شده، توجه به اصالت خانواده همسر نیز لازم است و این امر هم از نظر دینی و هم از نظر تربیتی و روان شناختی در شکل گیری شخصیت فرزند اثر می گذارد؛ زیرا دختر تربیت یافته در خانواده ای اصیل و ریشه دار فرزندان خود را بهتر تربیت می کند و اگر خود، فاقد نجابت و اصالت باشد، نمی تواند فرزند خوب و صالحی پرورش دهد. از این رو، رسول اعظم صلی الله علیه و آله در حدیث معروفی می فرماید: «پرهیزید از سبزه هایی (زن های زیبایی) که در میان لجن زارها و پلیدی ها می رویند.» پرسیدند: یا رسول الله! منظور از این سبزه ها چیست؟ حضرت فرمود: «زن زیبایی که در خانواده ای پست و آلوده پرورش یافته باشد»¹

دختران زیبارو و خوش سیمایی که در خانواده های پست و بی اصل و نسب به دنیا آمده و با تربیت نادرست پرورش یافته اند، به فرموده پیامبر خدا مانند گل های زیبای رشد یافته در مزبله اند که هر چند با ظاهر زیبایی خود جلب توجه می کنند، ولی حقیقت وجودشان جز خیانت و عهدشکنی در حق شوهر و خانواده چیز دیگری نیست. روشن است که این گونه افراد نمی توانند فرزندان سالمی پرورش و تحویل جامعه دهند.

سیره پیشوایان دین نیز گواه بر این امر است که آن بزرگواران در انتخاب همسر بسیار دقت و توجه می کردند. آنها پیش از ازدواج، افرادی را مأمور می کردند تا در این باره تحقیق و جست وجو کنند. امام علی علیه السلام پس از وفات فاطمه زهرا علیها السلام به برادرش عقیل سفارش کرد که در میان اقوام عرب جست وجو کند و زنی از خانواده اصیل و شجاع برایش انتخاب کند تا فرزندان شجاع و شایسته ای به دنیا بیاورد. عقیل که از انساب و طایفه های گوناگون عرب شناخت کافی داشت، پس از تحقیق و جست وجوی کافی، فاطمه کلابیه (ام البنین) را شناسایی و پس از گفت و گو برای آن حضرت خواستگاری کرد.

نتیجه گیری

تربیت از موضوعات موردعلاقه اکثر اندیشمندان و نظریه پردازان بوده است. یکی از ساحت های تربیت، تربیت دینی است. در این پژوهش به نقش مادر در تربیت فرزند، به ویژه از دیدگاه دینی پرداخته شده است و اینکه مادران چه اندازه در تربیت دینی فرزندان اثرگذارند و چگونه می توانند انسان های مؤمن و شایسته ای را پرورش و تحویل جامعه دهند. نتایج پژوهش حاضر در دو بخش ارائه شد: الف) پیش از تولد: در این دوران فرزند از زمان تولد، تعاملش با عوامل محیطی شروع می شود و می تواند زمینه شکوفایی یا ضعف و انحراف آن را موجب شود. در این

¹ همان، وسائل الشیعه، ج 14، ص 19.

دوران، مادر با اصلاح و تقویت شناخت‌ها، عواطف و رفتارهای خود در راستای تربیت دینی، زمینه ایجاد چنین باوری را در فرزندان فراهم می‌آورد. نتایجی که در آموزه‌های اسلامی برای مراقبت‌های پیش از تولد ذکر شده عبارت‌اند از: 1. درخواست فرزند صالح: درخواست فرزند صالح و نیز نسل صالح از جمله مواردی است که پدر و مادر از خداوند مسئلت می‌نمایند؛ 2. نام و یاد خدا: بنا بر سخن بزرگان دین، گفتن «بسم‌الله» هنگام معاشرت زوجین برای پیشگیری از دخالت شیطان مؤثر است؛ زیرا بدیهی است که نطفه‌ای که با مشارکت شیطان منعقد شود فرزندی به بار خواهد نشاند که گرایش به گناه بیشتر و تربیت او سخت‌تر است و راه رسیدن او به مدارج عالیّه اخلاقی طولانی‌تر خواهد بود؛ 3. تأثیر تغذیه بر جنین: آموزه‌های اسلامی سفارش می‌کند به آن چیزی که به‌عنوان خوراکی استفاده می‌کنید، نیک بنگرید که چگونه تهیه شده و از چه راهی به‌دست آمده است؛ زیرا برای تغذیه افزون بر منافع جسمانی، آثار تربیتی-روانی فراوانی بیان شده است.

ب) پس از تولد: نتایج تحقیق نشان داد در این دوران، مادر با تقویت تربیت دینی در چهار الگوی عبادی، اخلاقی، آموزشی، پرورشی و یادگیری و الگو گیری فرزند از مادر، می‌تواند فرزند را به‌مراتب والای انسانی سوق دهد. در الگوی عبادی این نتیجه به دست آمد که عبادت‌ها و نیایش‌های مادر نقش بسزایی در پرورش روحی و معنوی فرزند دارد. عبادت مادر در خانه، نوعی تمرین عملی و ارائه الگو به فرزند است که ذهن آماده او را به خود جلب می‌کند و اثر آن، سال‌ها در دل و ذهن او باقی می‌ماند. اگر محیط خانواده، محیطی معنوی و مأنوس با دعا، نماز، تلاوت قرآن و مناجات باشد، فرزندان پرورش‌یافته در آن محیط با معنویت و دعا آشنا می‌شوند و به‌تدریج، آن خلق‌و‌خو را فرامی‌گیرند. عکس این مطلب نیز صادق است؛ فرزندی که در خانواده‌های دور از دعا، نماز و تلاوت قرآن بزرگ می‌شوند، کمتر با معنویت سروکار دارند. از نمونه‌های الگوی عبادی می‌توان به خواندن نماز اول وقت، همراه بردن کودکان و نونهالان به مسجد و شرکت دادن آن‌ها در نماز جماعت اشاره کرد.

در الگوی یادگیری مشاهده‌ای نتایج آن به این صورت بود که یادگیری از راه مشاهده، روشی فطری و غریزی است که در انسان و حیوان وجود دارد و کودک رفتار بزرگسالان، مانند راه رفتن، سخن گفتن و خندیدن، را می‌بیند و از آن‌ها به‌خوبی تقلید می‌کند. در الگوی اخلاقی، مادر می‌تواند با استفاده از ارتباط عمیق روحی و عاطفی خود با کودک، ارزش‌های اخلاقی را به وی آموزش دهد. اگر مادر راست‌گو و درستکار باشد و همواره صادقانه رفتار کند و سخن دروغ نگوید، صفت راست‌گویی را در کودکش، نهادینه و صداقت در گفتار و رفتار را بر رفتارش حاکم می‌سازد. احترام به دیگران از آموزه‌های مهم در فرهنگ اسلامی است. تجربه نشان داده است اگر فرد در کودکی از سوی بزرگسالان تکریم و احترام شود، بزرگوار، شریف و با شخصیت بار می‌آید و برای حفظ شأن و کرامت خود از کارهای زشت و ناپسند دوری می‌کند. در الگوی آموزشی و پرورشی از آنجاکه کودکان توان تجزیه و تحلیل عقلی و استدلال منطقی مسائل را ندارند، بهتر است آن‌ها را از راه آموزش و تقلید با خدا آشنا ساخت و به‌تدریج آموزه‌های دینی را به آنان آموخت و توحید و خداشناسی را نیز به ایشان تلقین کرد. از جنبه آموزشی مادر می‌تواند با آموزش

قرآن، احکام، تأیید کارهای پسندیده، آموزش آداب سلام کردن، تشویق و تقویت رفتارهای دینی سنگ بنای تربیت دینی فرزندان را محکم می‌سازد.

بنابراین هدف اصلی از تربیت دینی، تقویت ارتباط باخدا و رشد روحیه تعبد و بندگی در فرزند است که این امر دو جنبه دارد: علاقه‌نمیدسازی فرزند به انجام فرایض و دعا و مناجات و انس باخدا و نیز بازداري او از اعمال خلاف شرع و ارتکاب محرمات. هر عاملی که به این دو جنبه یاری رساند، در تربیت دینی و خداپاوری و برقراری رابطه فرزند باخدا تأثیرگذار است. در این میان نقش مادر در پرورش دینی و مذهبی فرزند روشن است. این نقش، دوران پیش از تولد و نیز پس از آن یعنی دوران کودکی، نوجوانی و جوانی را در برمی‌گیرد.

منابع

قرآن کریم

- 1- نهج البلاغه، ترجمه: محمد دشتی، قم، موسسه امیر المومنین (ع)، 1378.
- 2- احسانی، محمد، نقش مادران در تربیت دینی فرزندان، نشر: قم، دفتر عقل، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، 1387.
- 3- ابوطالبی، مهدی، تربیت دینی، قم، مرکز انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، 1383.

- 4- احرانی، ابن شعبه، **تحف العقول عن آل رسول**، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ: اول، 1376 ه ق.
- 5- ابن فارس، ابوالحسن احمد، **مقایس اللغة**، تهران: پژوهشکده حوزه و دانشگاه، چاپ اول، 1387 ش.
- 6- اسپاک، بنجامین مک لین، **تغذیه، تربیت و نگهداری کودک**، ترجمه: احمد میر عابدینی، نشر: چکامه، ص 543، 1383.
- 7- ابن بابویه، محمد بن علی، **من لایحضره الفقیه**، ج 4، ناشر: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین قم، 1413 ق.
- 8- پور کاظمی، لطف‌الله، **سیگار، سکنه و سرطان**، ناشر: ناهید، چاپ: اول، 1374.
- 9- پارسا، محمد، **روان‌شناسی تربیتی**، انتشارات: سخن، 1374.
- 10- پیاز، ژان، **زندگی و پرورش کودک**، ترجمه: عنایت‌الله شکیبا پور، تهران، انتشارات نیما، 1366.
- 11- حسینی زاده، علی، **سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت (علیه‌السلام) تربیت فرزندان**، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، 1380.
- 12- ترمس عاملی، کلینی، محمد بن یعقوب، رحیمیان، محمدحسین، **فروع کافی**، ج 6، ناشر: قدس، چاپ: پنجم، 1394.
- 13- جوهری، اسماعیل بن حمار، **الصحاح**، تهران: امیری، چاپ اول، 1369 ش.
- 14- حر عاملی، محمد بن حسن، **وسائل الشیعه**، ج 14، نشر: قم، موسسه آل البيت (علیه‌السلام) لاحیاء التراث، 1314 ق.
- 15- خمینی، روح‌الله، **جایگاه زن در اندیشه امام خمینی (ره)**، تنظیم و نشر آثار امام، 1375.
- 16- دلشاد تهرانی، مصطفی، **سیره نبوی**، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، 1372.
- 17- دهخدا، علی‌اکبر، **لغت‌نامه دهخدا**، تهران: روزنه، چاپ دوم، 1377 ش.
- 18- داودی، محمد، **سیره تربیتی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)**، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ج 2، 1386.
- 19- دشتی، محمد، **مسئولیت تربیت و بررسی نقش زنان و مادران**، ناشر: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ: اول، 1364.
- 20- راغب اصفهانی، **المفردات الفاظ قرآن**، نشر: دمشق، دارالقلم، 1416 ق.
- 21- شعاری نژاد، علی‌اکبر، **روان‌شناسی رشد**، تهران، انتشارات اطلاعات، چاپ: دهم، 1372.
- 22- عمید، حسن، **فرهنگ عمید**، ناشر: امیر کبیر، 1353.
- 23- فرزائگان، حسن، محمدی ری شهری، محمد، **میزان الحکمه**، ج 2، ناشر: موسسه فرهنگی دارالحديث، چاپ: هفتم، 1395.

- 2-فقیهی، علی‌نقی، «تربیت جنسی مبانی و اصول و روشها از منظر قرآن و حدیث»، تهران: دارالحدیث، چاپ یازدهم، 1394 ش.
- 25-قنبری، حیدر، حکایت‌های تربیتی، ج 1، ناشر: فاتح خیبر، محمد امین کاک، چاپ: اول، 1389.
- 26-کریمی نیا، محمد علی، الگوهای تربیت اجتماعی، ناشر: پیام مهدی (عج)، چاپ: سوم، 1382.
- 27-مطهری، مرتضی، تعلیم و تربیت در اسلام، ج 1، چاپ: نوزدهم، تهران، صدرا، 1371.
- 28-محدثی، جواد، حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، 1376.
- 29-میخبر، سیما، ریحانه بهشتی، ناشر: نورالزهر(س)، 1400.
- 30-محمدی، یحیی، روان‌شناسی یادگیری، ج 2، تهران، نشر: نی، چاپ: دوم، 1382.
- 31-مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج 26، نشر: دارالکتب الاسلامیه، 1380.
- 32-مصطفوی، حسن، «التحقیق»، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، چاپ اول، 1360 ش.
- 33-مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، محقق: جمعی از محققان، چاپ: دوم، بیروت، دار الحیاه التراث العربی، 1403 ق.
- 34-_____، حلیه المتین، انتشارات: امام علی (ع)، 1369 ش.
- 35-میرخانی، عزت السادات، رویکردی دینی در روابط خانواده، تهران، سفیر صبح، 1379.
- 36-مطهری، مرتضی، انسان و سرنوشت، ناشر: صدرا، چاپ: یازدهم، 1371.
- 37-میر عظیمی، جعفر، حقوق والدین، قم، انتشارات کتابخانه حضرت ابوالفضل، 1396.